

PREDSTAVNICI RELIGIJA U DJELIMA IVE ANRIĆA

Osobni stav Ive Andrića prema religiji iznesen je u raznim spisima, osobito u knjizi *Znakovi pored puta* te u mladenačkim prvijencima *Ex Ponto* i *Nemiri*. Ta dva posljednja djela tiskana su, zajedno s njegovom *Lirikom*, u jedanaestoj knjizi Sabranih djela.* O Andrićevu osobnu odnosu prema religiji reći ćemo nešto ukratko na kraju ovog članka. On pristupa s podjednakim poštovanjem predstavnicima svih religija u Bosni. Tako su nastali nezaboravni likovi Alihodže, Alideda, Mule Ibrahima, popa Vujadina, popa Nikole, prote Melentijevića, a napose franjevac fra Petra, fra Marka, fra Luke, fra Grge i šaljivčine fra Serafina.

Andrić poznaje običaje svoje Bosne. Kao izvrstan psiholog iznosi vrline, ali i neobuzdane porive njezinih stanovnika. Poznaje ustrojstvo religijskih ustanova, a njegova klasična izobrazba omogućuje mu da opiše i one prizore iz franjevačkog života koji bi mu bez nje ostali nepristupačni. U cijelom svom »opusu« ostaje miran i nepristran promatrač, držeći se svoje vlastite izreke: »Na području umetnosti čovek treba da je kao mornar na moru, nerazdvojivo vezan za nju, ali vrlo uzdržljiv u sudovima i predviđanjima.«¹

Bio je dosljedan svojim načelima: »Samo mrtav pesnik dobiva svoj pravi i konačni lik, a retko se dešava da ga savremenici još pre smrću potpuno sagledaju i pravo ocene. Zato je nestanak njegova prava meta. A dok ne može da bude mrtav, i dok živi, on treba da nastoji da za što veći broj ljudi bude što više bar odsutan.«²

* Neki dijelovi knjiga u spomenutim *Sahranim djelima* pisani su ekavicom, a neki ijekavicom. Svi navodi u ovom članku uzeti su iz *Sabranih djela*. Izdavači: Svjetlost — Sarajevo, Mladost — Zagreb, Prosveta — Beograd, Državna založba Slovenije — Ljubljana, Mislal — Skopje, 1976.

1 *Znakovi pored puta*, knjiga XIV, str. 209.

2 *Isto*, str. 218.

u Andrićevim djelima nema opisa nekakvih seksualnih nastranosti. Sve je dano u najnužnijim potezima. Čak i snošaj u krevetu iznesen je obzirno i tankoćutno: »Zadrhtala bi (lijepa Mostarka) kad bi osetila poizdaleka kako joj se približuje njegov miris... Prilazio bi joj nemo, dušmanski. Isto se tako odmicao od nje, a šta je tada bivalo između njih, to zna samo gluva noć i nesrećna ženska sudbina kojoj su usta zalivena.«[^]

Andrić zna da je zajednički život pripadnika raznih religija nemoguć bez uzajamnog poštivanja; »Snaga stihije (povodanj) i teret zajedničke nesreće približili su ove ljude i premostili bar za večeras onaj jaz koji deli i jednu veru od druge i, naročito, raju od Turaka. Suljaga Osmanagić, gazda Petar Bogdanović, Mordo Papo, pop Mihailo, krupni, ćutljivi a duhoviti paroh, gojazni i ozbiljni Mula Ismet, višegradski hodža, i Elias Levi, zvani Hadži Liačo, jevrejski hambaša (rabin), poznat i na daleko izvan kasabe (manji gradić) zbog svog zdravog suda i otvorene prirode... ; ima ih od sve tri vere, pomešanih.«* Vodi ih zajednička filozofija života: »Tako se na kapiji, između neba, reke i brda, naraštaj za naraštajem učio da ne žali preko mere ono što mutna voda odnese. Tu je u njih ulazila nesvesna filozofija kasabe: da je život neshvatljivo čudo, jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto 'kao na Drini ćuprija'.«[^]

Svi su oni patili i umirali zbog zajedničkog života. Bez razlike u vjeri. Tako je »tu (na ćupriji) jednog dana osvanula i glava višegradskog paroha, onog istog popa Mihaila koji je nalazio snage da se šali sa hodžom i hambašom za 'vreme velikog povodnja'.«® Kad je trebalo odlučiti da li da dočekaju austrijskog komandanta, sastali su se svi, bez obzira na vjeru, da vijećaju. »Sedi i rezignirani mulazim (komandir policije) pozvao je odmah Mula-Ibrahima, Huseinagu, muderisa, pop-Nikolu i rabina Davida Levija...«[^] »Pop Nikola je od sve četvorice bio nesumnjivo najmirniji i najpribraniji, bar tako je izgledalo.«® »Ni pre ni posle njega nije bilo ni u jednom redu ljudi i ni u jednoj veri čoveka koji je uživao ovako opšte poštovanje i imao ovakav ugled kod svih kasabalija bez razlike vere, pola i godina, kao ovaj pop koga su oduvek svi zvali 'Đedo'.«[^] »A Mula Ibrahim je bio nadaleko poznat sa svoje dobrote i duševnosti. Iz celog tog čoveka izbijala je blagost i vedrina.«" »Od njega je svak odlazio ako ne potpuno utešen a ono bar trenutno umiren, jer bi video da je neko njegovu muku osetio kao svoju rođenu.«" »On i

3 Olujaci, iz knjige *Žed*, knjiga VI, str. 218.

[^] *Na Drini ćuprija*, knjiga I, str. 88—89.

' *Isto*, str. 94.

' *Isto*, str. 107.

' *Isto*, str. 148.

« *Isto*, str. 149.

' *Isto*, str. 150.

»» *Isto*, str. 151.

" *Isto*, str. 152.

pop Nikola ... bili su još od mladosti dobri poznanici i prijatelji..., a kasabalije kažu za ljude koji žive u prijateljstvu: 'Paze se kao pop i hodža'. To im je već postala uzrečica. Kad je nastalo pitanje da li da se samoubojica G. Fedun pokopa u groblje, pop Nikola kaže: »Kako ne bih pustio u groblje krštena čovjeka? I što da ga ne opojem? Zar mu je malo što je bio zle sreće za života? A *tamo*, neka ga pitaju za grijehove oni koji će i sve nas ostale pitati za naše.«^{^^}

Pop Nikola, oličenje pučkog svećenika, bio je »oštar i strog čovek, ali kao pravi kasabalija po srcu ... nadneo se nad mališana i opsovao mu baku, od milošte, a dete je mirno gledalo njegovo krupno lice sa velikim plavim očima i širokom, ridom bradom«.

Divan je i potresan opis smrti dobrog Alihodže: »Tišina je za molitvu ... Otkako se zaratilo nije bilo ovakve tišine, mislio je dalje radosno hodža, a tišina je slatka i dobra; u njoj se vraća, bar za trenutak, bar nešto od onog istinskog, ljudskog života, kojeg već odavno biva sve manje i manje, a kojeg je pod grmljavinom kaurskih topova potpuno nestalo. Tišina je za molitvu; i sama kao molitva.«^{!^} »Ne može biti (misli umirujući hodža) da će posve i zauvek nestati velikih i umnih a duševnih ljudi koji će za Božju ljubav podizati trajne građevine, da bi zemlja bila lepša i čovek na njoj živio lakše i bolje. Kad bi njih nestalo, to bi značilo da će i božja ljubav ugasnuti i nestati sa sveta. To ne može biti.«^{^*}

Uz lik Alihodže možemo staviti i onaj Alideda iz Sinanove tekije (muslimanski samostan) u Sarajevu. Poslije nego što je Andrić opisao život tog »božjeg čovjeka«, on donosi i opis njegove smrti: »U mucu dotle nepoznatoj i neslućenoj, njegova se poslednja snaga pretvori u molitvu kakvu nikad nije uputio nijedan pravoverni, ni učen ni neuk. Ovako se molio Alideda pod neizdržljivim pritiskom svoga bola, dok su mu se usne micale samo po navici, jer reči više nije bilo na njima: Svedržitelju, veliki i jedini, tako sam oduvek s Tobom i tako čvrsto u Tvojoj ruci, da znam da mi se ništa ne može desiti. To saznanje, taj mir koji Ti daješ onima koji su se, ostavivši sve, predali potpuno Tebi, to je u stvari raj... Tako je izdahnuo ... , smrt mu je bila čudesna i sveta, i morala je da ispuni svakoga divljenjem, kao i život mu.«^{^"}

Zajednički stav zauzimalju pripadnici religija i u *Travničkoj kronici*. Kad je francuski konzul pozvao njihove predstavnike na proslavu Na-

" *Isto*, str. 154–155.

13 *Isto*, str. 205–206.

" *Isto*, str. 369.

1' *Isto*, str. 382–383.

i" *Isto*, str. 388.

" *Smrt u Sinanovo) tekiji*, iz knjige *Zed*, knjiga VI, str. 212–213.

poleonova rođendana, Andrić primjećuje: »Uzalud je (konzul) već nekoliko dana ranije nastojao... da mu toga dana dođe ma ko od uglednijih Turaka. Čak i neki iz (vezirova) Konaka koji su obećali nisu došli. Fratri i njihovi vernici odbili su ljubazno ali odlučno. Jeromonah Pahomije nije ni prihvatio ni odbio poziv, ali nije došao. Čdazvali su se jedino Jevreji.«® Slično se dogodilo i kad je konzulovica tražila za svoju kuću poslugu.

U nevolji se zaboravljaju male međusobne svade. Tako se u pripovijesti *U zindanu* (tamnica) s jedne strane pregrade našao fra Marko a s druge strane proto Melentijević. Kad su se upoznali, kaže prota:

— Ama, ti si onaj krupni fratar što bijaše s gvardijanima lani, kad se parničismo pred ćehajom (vezirov zamjenik)!

— Ja sam — kaže fra Marko i sjeća se dobro visokog, mršavog prote sa sijedom bradom i zelenim očima.

Nastade ćutanje u kom se čula kap negdje u mraku. Tada se javi proto malo promijenjenim glasom:

— E baš vi nas predobiste lani.

— Šta ćeš, de! Niko ne da svoga, proto.

— A, bogati, koliko dadoste Fazli (ćehaji) za onakav ilam (presudu)?

— Ja nisam đavo, pa ne znam; džaba nije sudio ni vama.

— Oh, o, o, fra Marko.

— Šta je, šta se smiješ? — pitao je fra Marko nabusito.

Proto je jedva izgovarao pojedine riječi kroza smijeh.

— Smijem se... kako nas je Fazlo opet lijepo sastavio... oh, oh, hoo... Eto vas, kaže, u zindanu pa se prepirite: ko će bir (davanje parohu u naravi) po Bosni kupiti. I još vodu podlio pod nas. Oh, oh, hoo!

I fra-Marku se dade na smijeh... Naslonjeni na pregradu od ćatme (zid od drvenih greda), jedan prema drugom, grohotom su se smijali pop i fratar i, zaboravljajući načas mračan i moker zindan, nisu ni opazali kako se vlaga po kaldrmi pretvara u poledicu.[^]

Andrić u pripovijesti *Anikina vremena* opisuje s istinskom sućuti nesretni život popa Vujadina, paroha u Dobrunu: »Pop Vujadin je bio stasit i lep... ali mršav, bleđ, neobično povučen i ćutljiv, i pored sve mladosti sa nećim staraćki hladnim i sivim u glasu i oćima. Svijet je osjećao da s njime »nije bilo sve u redu«. Te psihićke nevolje pogoršale se kad mu je umrla popadija pri porođaju drugog djeteta. »Otada još

Travnićka hronika, knjiga II, str. 47—48.

" *U zindanu*, iz knjige *Žeđ*, knjiga VI, str. 31—32.

-0. *Anikina vremena*, iz knjige *Jelena, žena koje nema*, knjiga VII, str. 12.

se više otuđi od sveta. Devojčicu daje ženinoj rodbini u Višegrad, a on je živeo u velikoj zgradi kraj dobrunske crkve, sam, gotovo bez ikakve posluge. Osamljenost, to najveće iskušenje svećeničkog života, bila je ubitačna za popa Vujadina. »Dok se jednoga dana ne desi i to, i pop Vujadin pređe na onu stranu kud ga je već godinama gonilo sve u njemu: u otvoreno i za sve ljude vidljivo ludilo. To se desilo u petoj godini udovačkog života pop-Vujadinova.«^{^^} Ipak »na tom licu okrenutom nebu nije bilo ničega luđačkog, nego nešto doboga bolno i mučeničko... Svak živ ga je žalio... Otpremili su ga u Sarajevo. Tu je u velikoj bolnici **A3**. Kovačima, u jednoj polumračnoj sobici, živeo još deset godina ne znajući za sebe ni za ovaj svet.«^{^^}

Andrić je s poštovanjem pisao ne samo o predstavnicima muslimanske i pravoslavne vjere nego i onima katoličke, napose o franjevcima. Iz njegovih pripovijesti i romana mogla bi se napisati knjiga o franjevačkom duhu i radu u Bosni za vrijeme turske uprave. Mislim da je malo tko napisao onako topli i zanosni panegirik o sv. Franji Asiškome, kao upravo Ivo Andrić, u svojoj *Legendi o svetom Francisku iz Asizija*.

Navodim samo zaključne riječi: »Po milosti Božjoj« — govori umirući Franjo — »tako sam jedno s Gospodom, da su mi smrt i život jednako zadovoljstvo.« ... »Još jednom ih je sve (braću) blagoslovio i pozdravio sve i svakog po imenu, ne zaboravljajući ni brdo Vernu, ni stenu na kojoj je molio, ni sokola koji ga je u zoru budio lepetom krila.«^{2*}

Andrić poznaje razlike između starog i mladog naraštaja redovnika. Tako se u romanu *Prokleta avlija* stari fra Mijo Jošić šali s mladim fra Rastislavom:

»Jadna ti mladost! Svi ste vi mladi takvi, zimljivi kao hanumice. Treba ti topla soba! Kao da je malo loženo i potrošeno ove zime! ... Kažem ja uvijek: Nisi ti Rastislav, nego Raspislav! Ni ime ti, bolan, na dobro ne sluti. Dok su se fratri zvali fra-Marko, fra-Mijo, fra-Ivo — i bio je dobar vakat (vrijeme), a vi sada uzimate neka imena iz romana, odakle li, te fra Rastislav, te fra Vojislav, te fra Branimir. Tako nam i jest.

Mladi fratar odmahuje rukom na te dosetke i prekore koje je sto puta čuo i koje će morati još bogzna dokle slušati. A posao se nastavlja.«^{^^}

O toj razlici između mladih i starih, koja je i danas stvarna, Andrić govori i u pripovijesti *Šala u Samsarinom hanu*. »Oni članovi manastirske

" *Isto*, str. 12.

" *Uto*, str. 16.

" *Isto*, str. 23.

^{2*} *Legenda o svetom Francisku iz Asizija*, iz knjige *Istorija i legenda*, knjiga XII, str. 71—82.

Prokleta avlija, knjiga IV, str. 10.

porodice koje nazivaju 'starcima', koji žive bolesni i povučeni, manje-više vezani za svoje ćelije i koji su oslobođeni mnogih dužnosti, obično su nezadovoljni stanjem u manastiru i svim onim što se 'po kući' odlučuje, preuzima i radi. Ali takvi kakvi su, onemoćali i bez uticaja na poslove, oni imaju svoj 'ius murmurandi', to jest pravo da gundaju i da čine zamjerke koje nitko više ne uvažava.«[^]®

A u pripovijesti *Čaša* fra Nikola Granić govori mladom fra Petru, kad je želio bježati »glavom preko svijeta«: »Nije tebi mjesto u svijetu i u Njemačkoj, nego u manastiru i u Bosni. Šta ćeš? Ovo je zemlja oskudna i uboga, tijesna i mrka, ni valija (turski carski namjesnik) nije u njoj lako biti a kamoli raja i redovnik. U ovoj se zemlji jedna čaša vidi i bode oči kao najviša kula u nekoj drugoj. Kome je do toga da bude rahat (slobodan) i zendil (bogat), nije mu se trebalo u njoj roditi ni zafratriti. Ovdje se dram (stara mjera za težinu) radosti dušom plaća ... A ti misliš da ovakve kao što smo mi tamo u svijetu čekaju i neće da otpočinu teferič (izlet, zabava u prirodi) bez nas! E, moj Jusufe, nije to za nas fratre i Bošnjake. Jeste, ovdje te čeka kriva bosanska brazda i fratarska muka i sirotinjski bir (župnička plaća) i teška služba, a s druge strane, može biti kolaj (lako, bez napora) i svaka ljepota. Ali, šta ti vrijedi kad to nije tvoja strana! ... Nego, sjedi gdje si, na svom mjestu i u svom svetom Redu. Pa ako baš mora da se griješi, griješi ovdje! Poslušaj mene, nećeš se prevariti ni pokajati. Vrijedi se prelomiti i pregoriti. Zar je mala stvar biti božji vojnik?«^{-^}

Vremena se promijeniše odonda, ali savjet starog fra Nikole vrijedi još i danas za mnoge svećenike koji se nadaju riješiti svoje probleme »bježeći glavom preko svijeta«. Andrić poznaje život u samostanu: »Fratarska disciplina ... u Bosni nije laka ni malena.«[^]® Pogotovo u doba progona i straha. Treba se snaći.

Andrić na mnogim stranicama svojih pripovijesti i romana opisuje fizionomiju bosanskog franjevca. »Gučegorski redovnici, istinski pobožni ali jednostavni i tvrdi ljudi, imali su, kao i svi bosanski fratri, urođenu odvratnost prema preteranim bogomoljcima, egzaltiranim vernicima i svima koji se vešaju za božje skute i ližu ploče pred oltarom.«[^]

O objedu u austrijskom konzulatu, kojemu su prisustvovala i dva franjevca, Andrić piše: »Defoseu (tajniku) nije promakla prirodna dostojanstvenost ove dvojice priprostih ljudi, njihova pažnja, njihova uzdržljivost, i mirna odlučnost kojom su otklanjali da jedu i piju ono čemu nisu

2' *Sala u Samsarinom hanu*, iz knjige *Žeđ*, knjiga VI, str. 130.

" *Čaša*, iz knjige *Žeđ*, knjiga VI, str. 153—154.

28 *Proba*, iz knjige *Žeđ*, knjiga VI, str. 76.

Travnička hronika, knjiga II, str. 286.

vični i što ne vole. I sama njihova nespretnost u rukovanju viljuškama i noževima i bojazan sa kojom su prilazili pojedinim jelima, sve to nije bilo smešno ni ružno, nego pre dostojanstveno i dirljivo.«[^] Tako je Defose »tu još jednom video pobožnost katoličkog seljačkog sveta, upoznao izbliže život redovnika svetog Franciska 'bosanskog formata'..«^{^^} Jer taj je »bosanski format« franjevca nastao u stoljetnoj otpornosti i borbi za vjeru i narod. Defose se tužio fra Ivi, dolačkom župniku, »kako je strm i izlokani put od Travnika do Docca i čudio se kako Dolačani, koji su prisiljeni svakodnevno da prelaze taj put, ne preduzimaju ništa da ga bar donekle uredi. Fratar (ga) je najpre gledao podsmešljivo kao čoveka koji ne zna šta govori, a zatim je lukavo zažmurio na jedno oko i rekao šapćući: 'Gospodine, što je gori put to su turski gosti redi. Mi bismo najvoljeli kad bismo između njih i nas mogli metnuti neku neprelaznu planinu ... Mi smo navikli na rdave puteve i na svake teškoće. U stvari, mi i živimo od teškoća'.«^{^^} »Da smo mi bili manje kruti i otvarali vrata raznim 'zdravim uticajima' (sa Zapada), danas bi se moji parohijani Pero i Anto zvali Mujo i Huso«^{^^}, kaže gučegorski vikar fra Julijan tajniku francuskog konzulata. Kad je žena austrijskog konzula von Miterera htjela zbog svojih darova postupati u crkvi »čudljivo i samovoljno«, »fratri koji zaziru od svake novine i ne vole da im se iko meša u njihove poslove, pa ni onda kad je to u najboljoj nameti, najpre su posmatrali sve to sa snebivanjem, pa su odmah počeli da se zgladaju, dogovaraju i spremaju na otpor.«^{^*}

Taj tip fratara »bosanskog formata« opisao je Andrić i u susretu hrvatskog slikara V. Karasa s fra Grgom Martićem: »Župnik (fra Grga) ga je pozivao često na ručak ili na večeru. Sam domaćin bio mu je zanimljiv i prijatan iako ga je zbunjivao svojom čudnom mešavinom srdačnosti i neke hladne, praktične bezobzirnosti.«^{^^} Karaš, neoprezan u govoru, nerijetko je dolazio u neprilike s vlastima. »Nego, poslušaj ti mene« — kaže mu fra Grga: »Dolivaj uvijek malo vode u vino, a ono što imaš da kažeš kazuj više bojama na platnu nego riječima pred ljudima.«^{^^}

Nikakvo čudo da su bosanski fratri bili strogi prema otpadnicima od vjere i da njihovi ukori zvuče neobično za naše moderno uho: »Znaš li šta si ti sada u očima božjim i u očima svijeta? Đubre, đubre, puno smrada i crva«,^{*,**} govori redovnik djevojci u potresnoj pripovijesti *Mara milosnica*.

[^] *Isto*, str. 293—294.

^{3'} *Isto*, str. 366—367.

⁸² *Isto*, str. 90.

[^] *Isto*, str. 297.

^{^*} *Isto*, str. 220.

^{''} *Omerpaša Latas*, knjiga XVI, str. 111.

³⁸ *Isto*, str. 112.

^{''} *Mara milosnica*, iz knjige *Jelena, žena koje nema*, knjiga VII, str. 134.

Ali to ne znači da bosanski redovnici nisu bili milosrdni i prijazni. Nekoji su od njih dali primjer svetačkog života. Bilo je, bez sumnje, među bosanskim franjevcima i mučenika. Andrić zamišlja mučeničku smrt dvojice redovnika u pripovijesti *Mustafa Madžar*. Taj siledžija poslije nego je izmučio nevine fratre koje je susreo na putovanju, smjestio se s njima u jednu napuštenu pojamu kraj puta. »Ranjeni se fratar (bijaše laik), u očekivanju smrti, ispovjedio starijem, pa iako je dobio odrješenje, on nije prestao da u grozničavom zanosu ponavlja riječi kajanja i ulomke molitava:

- Lju ... ljubim te. Gospodine Bože moj, jer si ti dobro najveće...
- Šta šapćete, psi vam majku poganu!

Mustafa »dohvati malu pušku i opali u mračni kut u kom su ležali fratri. Nasta lelek, pa stenjanje...«⁸

Jedan od toliko omiljenih Andrićevih likova je i fra Marko, čiju mučeničku smrt opisuje u pripovijesti *Kod kazana*. Fra Marko je upravo pekao rakiju, kad upade pijan Turčin i počne da ga ometa u radu, a zatim »segnu desnom rukom za pojas, izvadi malu pušku, nešto neugledno i sitno kao jareća noga, i skresa je fra-Marku pravo u stomak«. ⁹ Stigoše fratri. »Fra Marko nije mogao da govori, jer su mu usta bila puna krvi, ali su mu oči kao u nekom velikom i teškom iznenađenju ukočeno gledale pravo u gvardijanove zjenice. Na gvardijanovo pitanje trepnu očima u znak da se kaje za grijeh, skrenu još zabrinut pogled na pogašenu vatru i oboren kazan, i izdahnu.«¹⁰

U pripovijesti *Ispovijed* Andrić ocrtava dobrotu istog fra Marka koji se izložio opasnosti da ispovijedi umirućeg hajduka Ivana Rošu. Nagovara ga:

»Svaki dan se razapinje Sin Čovječji kao nevina žrtva, i to će se ponavljati dok ijednog čovjeka bude na zemlji. Pa da netko ne odnosi naše grijeh, ne bi nas zemlja držala, kakvi smo! Nego ispovjedi se, Roša, i skruši.«¹¹ Kad ga je pak fra Marko počeo plašiti paklom, Roša je slije-gao ramenima:

»Pa neću biti sam ni tamo.«

»Kako? Otkud to znaš? ... Sam je svak ko je u grijehu i ko nije s Bogom. Sam dovijeka. A ko je s Bogom, nije nikad sam, ni u gori ni pod zemljom.

Roša je ležao skriven u uskoj, maloj pećini. Fra Marko »zaboravlja-jući na sebe, sasvim se uvukao gornjim dijelom tijela u pećinu i prinio

⁸ *Mustafa Madžar*, iz knjige *Nemirna godina*, knjiga V, str. 33.

⁹ *Kod kazana*, iz knjige *2ed*, knjiga VI, str. 62.

¹⁰ *Isto*, str. 63.

¹¹ *Ispovijed*, iz knjige *2ed*, knjiga VI, str. 40.

¹² *Isto*, str. 41.

svoje uho uz Rošino lice, tako da su priljubljeni jedan uz drugog ispunjavali cijelu pećinu kao jedno jedino čudno zgrčeno tijelo».*^

Andrić donosi primjere franjevačke jednostavnosti i prostodušnosti. Tako, u *Travničkoj hronici*, nadugo opisuje život fra Luke Dafinića, poznatijeg pod imenom »likar«: »Fra-Lukina mršavost bila je poslovična u celoj Provinciji. ('Dvije stvari ni najučenija ulema ne zna, na čemu zemlja stoji i o čem habit na fra-Luki visi.') Fra Luka je bio rodom iz Zenice... Ćelija mu je puna lončića, čupova i kutija, a po zidovima i na šišetu (stropu) povešane u kesicama ili snopovima suve trave, grančice i korenje... Na zidu tri slike. Hipokrat, sveti Alojzije Gonzaga i lik nepoznatog viteza u oklopu... Fra Luka u ovoj ćeliji... sa strašću proučava i sakuplja lekove i s ljubavlju leci ljude. Ta strast ga nije nikad napuštala i ta ljubav nije nikada hladnela... Fra Luka je tvrdo verovao da se u prirodi nalazi onoliko lekovitih snaga koliko bolesti ima među ljudima i životinjama... Imao je za prijatelja celu prirodu, a samo dva protivnika: fratre i miševе. Ali ti protivnici nisu bili fra Lukini neprijatelji. Za fratre je fra Luka bio predmet beskrajnih priča i šala. Oni su već odavno bili navikli na Lukino prijateljstvo sa židovskim liječnikom Mordom Atijasom, na to prijateljstvo između Starog i Novog zavjeta. On je lečio sve ljude, pa i Turke, od kojih su mu dolazile najveće neprilike. Za vreme kuge... obilazio je okružene mahale, lečio bolesne, ispovedao i pričešćivao one koji su za umiranje, sahranjivao mrtve, pomagao i savetovao one koji bi preboleli. A te svoje velike »protivnike«, fratre, na koje bi u sebi ponekad i samo trenutno zažalio, fra Luka je lečio i negovao predano i duševno, kad bi se razboleli, savetovao ih i brinuo o njima dok su zdravi... Prelazio je preko šala i uvreda, kao da ih ne čuje, i uporno je tražio od bolesnih fratara da se leče i čuvaju, molio ih, nagovarao i mitio da uzmu lek koji je on s mukom spremao i često sa troškom nabavljao...

Još je jedna druga, bezazlenija stvar smetala fra-Luki u njegovom radu. To su bili, kao što smo napred kazali, miševi... U ćeliji je držao uvek dve mišolovke, jednu veliku i jednu malu... U zoru, kad se dizao da ide u kor na molitvu, nalazio je obe mišolovke zapete i prazne, a loj i pršutu pojedene. Ali kad bi se desilo da se miš zaista uhvati..., on b: obilazio oko uplašenog miša, pretio mu prstom i glavom.

— Ahaaa! Šta ćeš sad, kukavče? Hoćeš u štetu, je li? Eto ti sad!

Onda bi, onako bos i samo ogrnut habitom, uzeo pažljivo mišolovku i izneo je na dugačku divananu..., otvorio vratašca na njoj i šapatom podviknuo:

— Izlazi, rsuze! Ajde, aj-dee!

Zbunjen miš bi strčao niz ono nekoliko stepenica, pa pravo preko kaldrme, i nestao u kamari drva koja je tu stajala u svako doba godine...

« *Isto*, str. 43.

— Ja bih, brate, njega, kad ga uhvatim, potopio zajedno s mlšolovkom u vrelu vodu... — kaže jedan mladi fratar namerno.

— Ajde, jadan, beri pamet. Kakva vrela voda? Jesi li ti kršten? ... Vidi ti njega! Božje stvorenje u vrelu vodu! — uzbuđi se fra Luka.. .«**

»Tako se fra Luka Dafinić nosio sa svojim velikim i malim protivnicima i tako ih je lečio, hranio i branio. Tako mu je prolazio dugi i srećni vek .. .«*^

Sveti Martin de Porres, dominikanac, postupao je slično sa životinjama, napose s miševima. Uvjeren sam da Andrić nije ništa znao o tom svecu. Savršeno je dočarao evandeoski savjet: »Budite bezazleni kao golubovi« (Mt 10, 16).

Andrić isto tako govori i o dobrom, već spomenutom fra Marku. U pripovijesti *U musafirhani* (gostionica) kaže: »I inače kod svakog posla on se, dok radi, poluglasno moli Bogu. Pokatkad se i s Bogom obračunava na svoj način. Presađuje tako, poslije kišna dana, kupus... Kod svakog struka on šapuće molitvu i neprestano ponavlja: — Haj sa srećom, u ime Božje, haj sa srećom!«^^

Naveo sam samo ta dva primjera da se vidi kako je Andrić izvrsno poznao duh i način rada sinova svetog Franje. A svoju zanimljivu pripovijest o neobičnim doživljajima starog fra Petra završava: »I tu je kraj. Nema više ničeg. Samo grob među nevidljivim fratarskim grobovima, izgubljen poput pahuljice u visokom snegu što se širi kao ocean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i znaka. Nema više ni priča ni pričanja.«*^

Kakav je bio pak osobni Andrićev odnos prema religiji? Andrić je, bez sumnje, duboko religiozan čovjek, ali njegova religioznost nije uvjetovana nikakvim određenim religioznim »credom«. Njegove molitve Bogu, njegova razmišljanja o vječnosti i životu iza groba mogu biti prihvaćeni od pripadnika bilo koje vjeroispovijesti. Ne sjećam se da bi on, osim u pripovijestima, govorio o Isusu ili o Gospi. Rijetko, ako se ne varam, spominje Bibliju. Njegovi religiozni osjećaji izneseni su u mladenačkim knjigama *Ex ponto* i *Nemiri*, a ponajviše u knjizi *Znakovi pored puta*, koje je »pisao tokom čitavog svog života i stvaralačkog veka.«*^

Andrić se nije odrekao svojih knjiga *Ex ponto* (Zagreb, 1918.) i *Tve-miri* (1920.). »Treba naglasiti« — kaže se u Pogovoru jedanaeste knjige Sabranih djela — »da je Andrić podrazumevao da ima smisla, potrebe

Travnička hronika, knjiga II, str. 268—282, passim.

« *Isto*, str. 283.

*" *U musafirhani*, iz knjige *2ed*, knjiga VI, str. 14.

" *Prokleta avlija*, knjiga IV, str. 121.

^ *Znakovi pored puta*, knjiga XIV, str. 573.

i razloga da se i *Ex ponto* i *Nemiri* opet nadu pred čitaocem .. «*® U toj jedanaestoj knjizi Sabranih djela nalaze se i neobjavljene pjesme Ive Andrića, koje su nastale između 1914. i 1973. godine.

Navest ću samo nekoliko pjesama i misli Ive Andrića iz gore spomenutih knjiga da se vidi kako on za cijelog života nije promijenio, u bitnosti, svoj stav prema religiji. Čak je i njegova posljednja pjesma, bez naslova (Beograd, 1973.) religioznog karaktera:

Ni bogova, ni molitava!
Pa ipak biva ponekad da čujem
Nešto kao molitven šapat u sebi.

To se moja stara i večno živa želja
Javlja odnekud iz dubina
I tihim glasom traži malo mesta
U nekom od beskrajnih vrtova rajskih,
Gde bih najposle našao ono
Što sam oduvek uzalud tražio ovde:
Širinu i prostranstvo, otvoren vidik.
Malo slobodna daha.^

Ta pjesma iz 1973. g. odjek je one koju je Andrić ispjevao 1920. godine (bez naslova):

Glasno vode šume
i biju se vjetri.
Čujem studen noći
gdje ulazi u me
i san, prije smrti,
zlokoban me hvata.
Za čim žalim? Samac,
bez sestre i brata,
uvuko sam vesla —
vali nose čamac.
Glasno vode šume
i biju se vjetri
cijele noći ove;
u njihovom glasu
čujem. Bog me zove.®^

Ne želim zamarati čitaoca citiranjem drugih Andrićevih pjesama religioznog karaktera, jer ih može sam pronaći u spomenutoj jedanaestoj

*' *Ex Ponto, Nemiri, Lirika, knjiga XI*, str. 249. (Pogovor izdavača).

»» *Isto*, str. 247.

" *Isto*, str. 203.

knjizi »Sabranih djela«. Navest ću samo nekoliko njegovih misli religioznog značenja:

»Bojati se ljudi, znači činiti krivo Bogu. Strah od ljudi možda i potiče otud što smo se nekad ogrešili o božiji princip. Čovjek u kome ima živa duša ne bi, logički, trebao da se boji ljudi ni iščega ljudskog.«[^]

»Kad naiđu teška, mutna vremena i učestaju sukobi i uzbune među ljudima, otvori se odjednom Biblija na njenim najtamnijim stranicama i naš užas ili naše nerazumevanje nađu drevne i poznate reči kao jedini izraz...«[^]

»... U najgorim trenucima mislio sam ovako: ovaj užas od niskog života cena je kojom se plaća i iskupljuje sve visoko i lepo što smo znali i osećali, a pošto je sve ovo u najužoj uzročnoj vezi sa našom misli o Bogu i našim osećanjem lepóte, treba naći snage da se i ovo primi i zavoli isto kao što se vole Bog i lepota sami. I kad oni koji me tlače, truju i jedu i koji za drugi život i ne znaju nalaze u sebi snage, izdržljivosti i veštine za borbu, zašto da je ne nađem ja koji sara gledao i koji ću opet videti sjaj drugog, lepšeg života za koji nijedna žrtva nije prevelika i nijedna cena previsoka?«^{^*}

»Misao o večnosti i životu iza groba stvorila je sve što se naziva ljudskim delom na ovom svetu. Ona je u isto vreme i začetnik svakog uljudenog života i glavni uzrok njegove bede i nesavršenosti. Jer, zagledani u večnost, kao u beskrajni, nedostižni uzorak, mi tkamo ovaj naš kratki zamršeni život. Samo tako je sve ovo moguće i objašnjivo: i mi i život i naša volja i snaga da ga živimo.«^{*®}

»Naposletku, sve čim se ovaj naš život kazuje — misli, napori, pogledi, osmesi, reči, uzdasi — sve to teži ka drugoj obali, kojoj se upravlja kao cilju, i na kojoj tek dobiva svoj pravi smisao. Sve to ima nešto da savlada i premosti: nered, smrt ili nesmisao. Jer, sve je prelaz, most čiji se krajevi gube u beskonačnosti, a prema kom su svi zemni mostovi samo dečije igračke, bleđi simboli. A sva je naša nada s one strane.«^{**}

»A svaki se živ čovjek bori s Bogom, jedan dulje a drugi kraće; i svaki podlegne.«^{*'}

»Bog izbija kao svetlo iz svake stvari stvorene i svakog života koji se miče.

Znakovi pored puta, knjiga XIV, str. 15.

53 Isto, str. 17.

^* Isto, str. 23.

55 Isto, str. 180.

" Mostovi, iz knjige Staze, Lica, Predeli, knjiga X, str. 201.

5^ Ex Ponto, Nemiri, Lirika, knjiga XI, str. 93.

Osamljen kamen na žalost ima aureolu njegova daha, i oblijeva ga jutrom i večerom, kao ljubičast fluid, sjaj sunca koje se ne vidi.

On je kao toplina u dahu svega što živi.

On je gluh za sate koji izbijaju i cijepaju vrijeme u parčad, i On je slijep za dan i noć i sve promjene vremena.

On je kao miran sjaj i velika tišina u kojoj se čuje glas koji ga niječe.

On tako dobro šuti da se već pomišlja da ga nema.

A On je mirno srce svih atoma.

A sad evo nekoliko njegovih molitava!

»Slava Ti, Bože, za muku dana i mir noći, za kratki život i veliku zagonetnu smrt, neka su blagoslovene odluke Tvoje, po kojima dolazimo na svijet i odlazimo s njega pošto smo se naradovali i namučili. Ogromni su i neshvatljivi planovi Tvoji i jasno je da im mi ne možemo dočepati ni smjera ni svrhe i da ih moramo smireno primati; ali teško je biti čovjek, Gospode.«^{^*}

»Bože, ne dopusti da srce naše ostane prazno, nego daj — pošto od Tvoje volje sve zavisi — da uvek želimo i da se nadamo, i da to što želimo bude dobro i stvarno i da naša nada ne bude isprazna. Daj da predmet naših želja bude viši i lepši od našeg života i da se dobroj nadi nikad ne izneverimo zbog kratkih i varljivih ostvarenja koja zaklanjaju vidik i lažno obećavaju odmor. Daj nam pravi put, s prolaznim posrta-njima a sa mirom i slavom na kraju. I daj nam mudrosti i hrabrosti, kad nam daješ iskušenja. I ma kuda išli i lutali, ne daj da na kraju ostanemo izvan Tvoje sveobimne harmonije, jer to svake sekunde, na svakom mestu, svakim delićem bića želimo.«^{***}

Završimo molitvom za njegovu Bosnu:

»Gospode, koji si nad svetovima i vladaš i znaš, pogledaj, molimo te, i na ovu brdovitu zemlju Bosnu, i na nas koji smo iz njena tla nikli i njen hleb jedemo. Daj nam ono za što te dan i noć, svak na svoj način, molimo: usadi nam mir u srce i slogu u gradove. Ne daj da nas tuđin više zlim zadužuje. Dosta nam je krvi i ratničke vatre. Mirnog hleba smo željni.. .«¹

Iz Andrićevih knjiga mogla bi se načiniti oveća antologija religiozних misli i molitava koje bi mogao prihvatiti svaki čovjek dobre volje, kao što je bio Andrić sam. »Ne mrzim nikog; osim one koji mrže druge ljude .. .«⁶²

58 *Isto*, str. 95.

Isto, str. 81–82.

8» *Znakovi pored puta*, knjiga XIV, Rtr. 20.

U ulici Danila Ilica, iz knjige *Staze, Lica, Predeli*, knjiga X, str. 147.

«2 *Znakovi pored puta*, knjiga XIV, str. 183.

DIE VERTRETER DER RELIGIONEN IN DEN WERKEN VON IVO ANDRIĆ

Zusammenfassung

Unser Nobelpreisträger für Literatur Ivo Andrić schrieb immer mit grosser Achtung über die Vertreter der in Bosnien vertretenen Religionen: Moslems, Orthodoxe und Katholiken. Davon kann sich jeder, wer seine Romane und Erzählungen liest, überzeugen. Das sind in erster Linie die Romane: *Die Brücke über die Drina* (Na Drini ćuprija), *Die Chronik von Travnik* (Travnička kronika), *Omerpascha Latus* (Omerpaša Latas) und die Sammelerzählungen: *Der Durst* (Žeđ), *Helene — die Frau, die es nicht gibt* (Jelena, žena koje nema), *Der verfluchte Haushof* (Prokleta avlija) und *Das unruhige Jahr* (Nemirna godina).

Sein persönliches Verhältnis zur Religion hat Andrić in seinen Jugendschriften dargestellt: *Ex ponto. Die Unruhen* (Nemiri), in der Gedichtsammlung *Lyrrik* und insbesondere im Werk *Die Zeichen am Weg* (Znakovi pored puta). Dieses letzte Werk ist sein intimes Tagebuch, das er zeit seines ganzen Lebens schrieb. Auf Grund seiner Schriften kann man sagen, dass Andrić ein tief religiöser Mensch war und blieb. Als Beweis für diese Behauptung führt der Verfasser des vorliegenden Artikels eine Menge von Zitaten aus Andrics Werken an.